

Marta Stachurska*

orcid.org/0000-0001-7399-1069

Dwa oblicza Matera. Problematyka ochrony dziedzictwa kulturowego Matera w procesie rewitalizacji antycznego miasta

Two Sides of Matera: Protection of Matera's Cultural Heritage in the Process of Revitalizing an Ancient City

Słowa kluczowe: ochrona dziedzictwa, zrównoważony rozwój, antyczne miasto Matera

Keywords: heritage conservation, sustainable development, ancient city of Matera

Wprowadzenie

Dziedzictwo kulturowe to jeden z ważniejszych zasobów nieodnawialnych, które bez wątpienia należy chronić w celu zachowania narodowościowej tożsamości. Rewitalizacja jest natomiast procesem wyprowadzającym zdegradowane obszary ze stanu kryzysowego. Na proces rewitalizacji miast składają się liczne działania zmierzające ku poprawie, udoskonaleniu czy zmodernizowaniu przestrzeni. Rozważając przeprowadzenie procesu rewitalizacji w antycznym mieście charakteryzującym się wyjątkowo wysoką wartością historyczną, kluczowym zadaniem jest więc zwrócenie szczególnej uwagi na problematykę ochrony dziedzictwa kulturowego. W artykule problematyka ta została przedstawiona na przykładzie włoskiego miasta Matera, unikalnego w skali światowej przykładu zachowania archaicznej struktury urbanistycznej i autochtonicznej architektury. W roku 1993 miasto zostało docenione przez komisję międzynarodowej organizacji UNESCO wpisaniem na listę światowego dziedzictwa¹.

Matera – miasto o niezwyklej historii, specyficznej lokalizacji i unikalnej, autochtonicznej architekturze – jeszcze do niedawna była nieznana. Położona jest na południu Włoch, na podłożu składającym się

Introduction

Cultural heritage is a major non-renewable resource, which should undoubtedly be protected so as to preserve national identity. Revitalization is a process that can drive decayed areas out of a state of crisis. Urban revitalization comprises numerous measures that are aimed to improve, enhance or modernize a space. When discussing the carrying out of revitalization in an ancient city characterized by exceptionally high historical value, it becomes crucial to pay particular attention to protecting cultural heritage. In this paper, this subject matter has been presented on the example of the Italian city of Matera, which is a globally unique case of a surviving archaic urban structure and autochthonic architecture. In 1993, the city was honored by the UNESCO commission with being inscribed onto the World Heritage List.¹

Matera—a city with an extraordinary history, peculiar location and unique, autochthonic architecture—had been largely unknown until relatively recently. Located in southern Italy, on a base composed primarily of limestone and due to its specific geology, it is characterized by a globally unique architecture that is carved out of vertical stone walls. Furthermore, due to its unique geographical location, its original shape

* mgr inż. arch., Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej

* *M.Sc. Eng. Arch., Faculty of Architecture of the Cracow University of Technology*

Cytowanie / Citation: Stachurska M. Two Sides of Matera: Protection of Matera's Cultural Heritage in the Process of Revitalizing an Ancient City. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2020, 64:45–58

Otrzymano / Received: 12.09.2020 • **Zaakceptowano / Accepted:** 20.10.2020

WISLICA

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

Ryc. 1. Panorama Matera; fot. M. Stachurska 2019.

Fig. 1. Panorama of Matera; photo by M. Stachurska 2019.

głównie ze skał wapiennych, i ze względu na specyficzną geologię charakteryzuje się wyjątkową w skali świata architekturą drążoną w pionowych ścianach. Ponadto z uwagi na unikatowe położenie geograficzne udało jej się zachować pierwotny kształt. Do dziś stara część miasta istnieje w niemal niezmienionej formie.

Artykuł porusza problematykę korelacji ochrony dziedzictwa kulturowego Matera z dynamiczną rewitalizacją miasta opartą na zrównoważonym rozwoju oraz silnej partycypacji społeczeństwa.

Historia

Matera uważana jest przez badaczy za jedno z najstarszych miast świata. O jej wyjątkowości świadczy fakt, że od stuleci ludzie zamieszkują ją w domostwach wydrążonych w skałach. Dzięki swej reliktowej architekturze stara dzielnica miasta o nazwie Sassi została w roku 1993 wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, a w 2019 Materę ogłoszono Europejską Stolicą Kultury. Jednak to małe miasteczko, położone w głębi lądu, przez wiele lat nie przyciągało uwagi ani turystów, ani mieszkańców okolicznych miejscowości, a ówczesne władze kraju do lat pięćdziesiątych XX wieku nie podejmowały żadnych działań, by podnieść standard życia mieszkańców. Przez długi czas mieszkańcy Matera nie mieli dostępu do podstawowych mediów, takich jak prąd czy kanalizacja. Dopiero w latach pięćdziesiątych XX wieku – po publikacji powieści włoskiego pisarza i malarza Carlo Leviego *Cristo si è fermato a Eboli*² (wydana w 1945), która wywołała wielki skandal i zwróciła

has been preserved. The old part of the city exists in an almost unaltered form to this day.

This paper discusses the correlation between protecting Matera's cultural heritage with the city's dynamic revitalization based on sustainable development and strong public participation.

History

Matera is considered by scholars to be one of the world's oldest cities. Its uniqueness is attested to by the fact that people have lived here in carved cave dwellings for centuries. Due to its old architecture, the city's old district, named Sassi, was placed on the UNESCO World Heritage List in 1993, and in 2019 Matera was proclaimed the European Capital of Culture. However, it is a small city, located deep inland, and had not attracted the attention of tourists or the residents of nearby towns for many years and until the 1950s the state government made no efforts to improve the standard of living of its residents. For a long time, Matera's residents had no access to basic utilities such as electricity or plumbing. Only in the 1950s, after the publication of writer and painter Carlo Levi's novel *Cristo si è fermato a Eboli*² (published in 1945), which had caused a major scandal and caused the world's eyes to be directed at Matera—did any change start in the city.

Geology

While discussing Matera's autochthonic architecture, it is not possible to ignore the city's geological location.

Ryc. 2. Wąwóz z potokiem Gravina – widok z jednego z tarasów; fot. M. Stachurska 2019.

Fig. 2. Ravine with Gravina creek—a view from a terrace; photo by M. Stachurska 2019.

oczy całego świata na Materę – w mieście rozpoczęły się zmiany.

Geologia

Podczas rozważań na temat autochtonicznej architektury Materę nie sposób pominąć położenia geologicznego miejscowości. Jest ona ulokowana na potężnym płaskorzeźbie z wapienia, wyłaniającej się z łagodniejszego pagórkowatego krajobrazu. Na przestrzeni dziejów na płaskowyżu wykształciły się erozyjne bruzdy, tworząc liczne doliny i wąwozy. Najbardziej spektakularny z nich to Gravina di Matera.

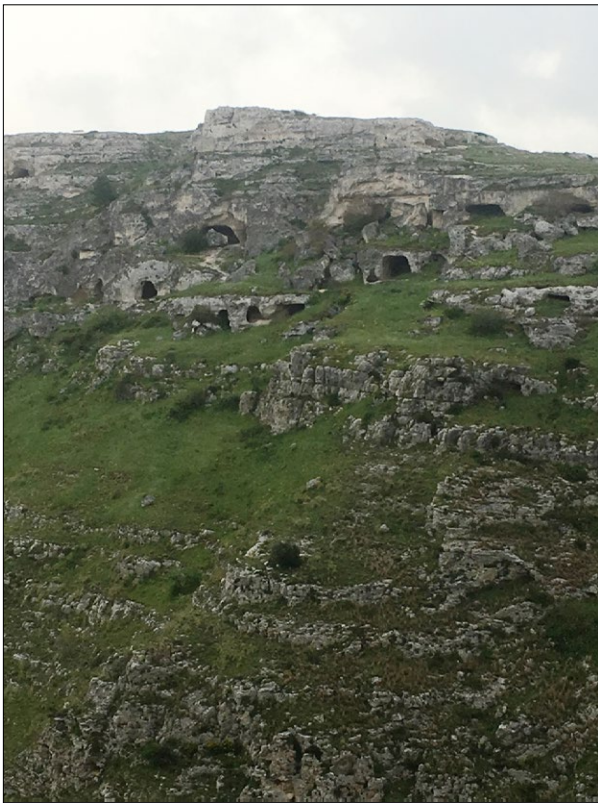
Wąwóz ten poprzecinany jest rzeką noszącą tę samą nazwę. Wypełniony meandrami i bocznymi dopływami kanion miejscami ma pionowe ściany i tarasowe sklepienia. W wyniku zjawisk krasowych (powstałych na skutek przepuszczania wody przez wapień) w skale wytworzyły się charakterystyczne pęknięcia, szczeliny i liczne jaskinie rozsiane po całym płaskowyżu³. Rzeźba terenu oraz specyfika podłoża zdeterminowały proces zasiedlania okolicy. Doliny i wąwozy zaczęto zamieszkiwać, adaptując w tym celu i poszerzając jaskinie drążone w miękkiej skale. Powstała osada otoczona naturalną fortecą utworzoną ze stromego zbocza wąwozu, z granicą praktycznie niemożliwą do pokonania przez najeźdźców. Dzięki temu Matera zamieszkiwana jest nieprzerwanie od ponad 9 tysięcy lat, stanowiąc „nienaruszony przykład osadnictwa w regionie śródziemnomorskim, doskonale dostosowany do jego terenu i ekosystemu”⁴.

It is located on a massive limestone plateau that juts out from a more gentle, hilly landscape. Across history, erosive grooves appeared on the plateau, creating numerous valleys and ravines. The most spectacular of these is Gravina di Matera.

This ravine is crossed by a river that bears the same name. The canyon, filled with meanders and side confluences, has high-vertical walls and terraced vaults in some places. As a result of karst processes (caused by water permeating the limestone), distinctive cracks, openings and numerous caves were formed here—scattered across the entire plateau.³ The terrain and specificity of the base determined the process of the area’s settlement. Valleys and ravines were settled by adapting and expanding caves carved in the soft rock. The settlement was surrounded by a natural fortress created from the steep walls of the ravines, which formed a barrier that was all but impossible for any invaders to cross. Because of this, Matera has been continuously inhabited for over 9 thousand years, constituting an “undistorted example of settlement in the Mediterranean region that is perfectly suited to its terrain and ecosystem.”⁴

Prehistory

The beginnings of settlement in Matera have not been fully confirmed yet. However, numerous sources point to it having started in the Paleolithic.⁵ Based on studies performed towards the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century by Italian archaeologist Domenico Ridoli, who was Matera’s mayor at the

Ryc. 3. Matera – widok na ścianę wąwozu z pierwszymi wydrążonymi jaskiniami; fot. B. Zin 2018.

Fig. 3. Matera—view of a ravine wall with the first hollowed out caves; photo by B. Zin 2018.

Prehistoria

Początki osadnictwa w Materze wciąż nie zostały jednoznacznie potwierdzone, wiele źródeł jednak wskazuje na czasy paleolitu⁵. Z badań przeprowadzonych na przełomie XIX i XX wieku przez włoskiego archeologa Domenica Ridolego, ówczesnego burmistrza Mater, dowiadujemy się o pierwszych śladach działalności człowieka w tej części Bazylikaty, pochodzących z dolnośrodkowego paleolitu (ok. 400 000 lat p.n.e.). Pierwsze stałe osady, odkryte i opisane przez tego samego naukowca, pojawiły się dopiero w okresie neolitu, czyli około VI tysiąclecia p.n.e. Na podstawie odkryć Ridolego można stwierdzić, że w okresie neolitu w miejscu dzisiejszej Mater funkcjonowały już wioski otoczone murami obronnymi z okapami, zaopatrzone w pełną infrastrukturę: budowle mieszkalne, pomieszczenia na żywność, piece, cysterny⁶. Zamieszkiwane były prawdopodobnie przez pierwszych włoskich rolników zwanych „canosa”. W epoce brązu w rejonie Mater pojawiły się pierwsze mieszkania z pomieszczeniami na planie czworokąta, poprzedzonymi portykami.

W roku 251 p.n.e. w miejscu osady powstała Matera. Jej założycielem był Rzymianin Lucjusz Caecilius Metellus, który początkowo nadał miastu nazwę Matheola⁷. Jak wspomina historyk architektury Anne Parmlly Toxey, na przestrzeni wieków Matera przechodziła kilka oblężeń, opisanych przez wczesnych kronikarzy⁸.

Ryc. 4. Widok części „nowoczesnej” i prehistorycznych jaskiń; fot. B. Zin 2018.

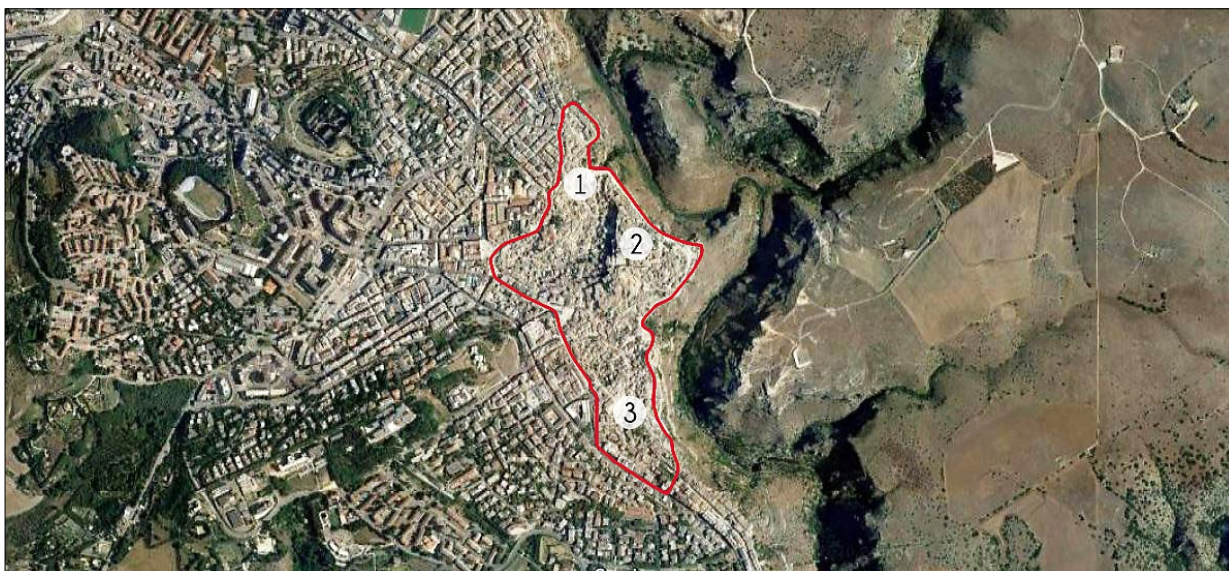
Fig. 4. View of the “modern” section and prehistoric caves; photo by B. Zin 2018.

time, we learned that the first traces of human activity in this part of Basilicata are dated to the Lower-Central Paleolithic (ca. 400,000 BCE). The first permanent settlements that were discovered and explored by Ridoli appeared in the Neolithic, i.e. around the sixth millennium BCE. Based on Ridoli’s discoveries, it can be stated that during the Paleolithic, on the site of the city there were already functioning villages surrounded by defensive walls with eaves and equipped with complete infrastructure: housing, food storage, furnaces and cisterns.⁶ They were probably inhabited by the first Italian farmers called “canosa.” During the Bronze Age, the area of Matera saw the appearance of the first dwellings with square-shaped rooms preceded by porticos.

In 251 BCE, Matera was founded at the site of that settlement. Its founder was Lucius Caecilius Metellus, a Roman who initially named the city Matheola.⁷ According to architecture historian Anne Parmlly Toxey, Matera was besieged several times over the centuries, as reported by earlier chroniclers.⁸ It also faced natural disasters (earthquakes) and a series of epidemics. In 1927, it officially became the capital of the then-newly formed Matera province.

Sassi

The historic center of Matera is called Sassi (stones in Italian). This name, as attested to by locals, is linked to

Ryc. 5. Schemat rozmieszczenia historycznych dzielnic centrum Matera: 1. Sasso Barisano, 2. Civita, 3. Sasso Caveoso; oprac. M. Stachurska.

Fig. 5. Scheme of the distribution of the historical districts of Matera's center: 1. Sasso Barisano, 2. Civita, 3. Sasso Caveoso; by M. Stachurska.

Mierzyła się także z klęskami żywiołowymi (trzęsienia ziemi), a także z serią epidemii. W roku 1927 oficjalnie została stolicą nowej prowincji Matera.

Sassi

Historyczne centrum Matera nosi nazwę Sassi (z wł. kamienie). Nazwa ta, jak twierdzą miejscowi, związana jest z lokalnymi domami i kościołami wydrążonymi w skale. Sassi można podzielić na dwie główne części: La Civita i Il Piano. Il Piano to nowoczesna część historycznego centrum Matera, gdzie znajdują się pałace i kościoły budowane zgodnie z trendami architektonicznymi od końca XVII wieku do czasów współczesnych. La Civita natomiast powstała w pierwotnym miejscu jednej z najstarszych osad i z czasem stała się centrum życia społecznego, religijnego, politycznego i gospodarczego. Uznawana jest za pierwsze zamieszkałe terytorium Matera. Wokół Civity rozwinęły się dwie najsłynniejsze dzielnice historycznego centrum Matera: starsza Sasso Caveoso i młodsza Sasso Barisano.

Sasso Caveoso powstało prawdopodobnie już w epoce kamienia łupanego wczesnego paleolitu. Dzielnica zwrócona jest na południe i swoją nazwę zawdzięcza miastu, w którego kierunku jest zorientowana. Miasto to (obecnie Montescaglioso) w średniowieczu znane było jako Mons Caveous. Charakterystyczny dla Sasso Caveoso jest układ jaskiń wydrążonych w miękkiej ścianie wąwozu Gravina, przypominający audytorium sali widowiskowej. Groty ulokowane są jedna na drugiej. Z materiału wydobytego ze ściany, w której drążono, wykonywano elewacje frontowe w celu domknięcia jaskiń⁹. Pierwotny układ został ponownie zasiedlony po silnym napływie imigrantów populacji bałkańskiej w XVI wieku. Snute są przypuszczenia, że pierwsze jaskinie Sasso

the area's houses and churches that have been carved into rock faces. Sassi can be divided into two main parts: La Civita and Il Piano. In Piano is the modern section of Matera's historic center, with palaces and churches built following architectural trends from between the end of the seventeenth century to the present. La Civita was built at the original site of one of the oldest settlements and, over time, became a center of civic, religious, political and economic life. It is considered to be the first settled territory of Matera. Two of the city's central and historic districts developed around Civita: Sasso Caveoso, which is the older of the two, and Sasso Barisano.

Sasso Caveoso was probably built already during the Early Paleolithic, i.e. the Stone Age. The district faces towards the south and owes its name to the town it opens up towards. The town (present-day Montescaglioso) was known as Mons Caveous in the Middle Ages. Sasso Caveoso possesses a distinctive layout of caves carved into the soft wall of the Gravina ravine, which resembles an auditorium. The caves are located on top of one another. The material collected from the walls in which the carving was performed was used to built front facades so as to close off the caves.⁹ The original layout was settled once again after a considerable influx of an originally Balkan population in the sixteenth century. Some suppose that the first caves in Sasso Caveoso were carved from the top of the Gravina ravine to its bottom, until harder rock was encountered and the use of primitive tools became too difficult. Afterwards, new housing centers began to appear on the other side of the ravine and this created Sasso Barisano. This district has also been named after a location, namely its orientation towards the northwest, towards Bari.

Ryc. 6. Matera, uliczki z licznymi schodami; fot. M. Stachurska 2019.

Fig. 6. Matera, streets with numerous stairs; photo by M. Stachurska 2019.

Caveoso były drążone z góry do dołu wąwozu Gravina do momentu, w którym natrafiono na twardszą skałę i posługiwanie się prymitywnymi narzędziami stało się zbyt trudne. Wówczas nowe ośrodki mieszkalne zaczęły pojawiać się po drugiej stronie wąwozu i tak powstało Sasso Barisano. Dzielnica ta również została nazwana ze względu na lokalizację, a konkretnie zorientowanie na północny zachód, w kierunku Bari.

Tkanka urbanistyczna

Aby najlepiej zobrazować charakter tkanki urbanistycznej Sassi, warto przytoczyć fragment powieści Carlo Levięgo w tłumaczeniu Alfreda Gontyna. Znajduje się tam opis miasta zastanego przez siostrę autora Luisę podczas jednej z jej wypraw na początku XX wieku. Ulica, którą podąża autorka tekstu, miała po jednej stronie przepaść, a po drugiej domy. W przepaści ulokowana została mało widoczna – ze względu na ukształtowanie terenu niemal prostopadłe w dół – Matera. Dopiero po wychyleniu ze szlaku można było dostrzec tarasy i przesłonięte domami ścieżki, za którymi rozciągała się surowa, spalona słońcem góra. U stóp góry płynęły brudne wody płytkiego potoku Gravina: „kształt przepaści [...] jakby dwie połówki leja rozdzielone wąskim przesmykiem zbiegały się znowu w dole [...] te leje nazywają się Sasso Caveoso i Sasso Barisano”¹⁰.

Sassi charakteryzuje się specyficzną, unikatową architekturą. Domostwa wykute w skale poprzecinane

Urban fabric

To best depict the character of Sassi's urban fabric, one should quote a fragment of Carlo Levi's novel in its translation by Alfred Gontyna. It includes a description of the city as encountered by the author's sister, Luisa, during one of her expeditions at the start of the twentieth century. The street that the text's author follows had a cliff on the one side and houses on the other. At the bottom of the cliff was Matera—poorly visible due to the shape of the terrain, as one had to look almost straight down to see it. Only after looking out of the trail could one see the terraces and paths obscured by houses, behind which there was a rough, sun-scorched mountain. At the foot of this mountain there flowed the dirty waters of the shallow Gravina creek: “the gully had a strange shape: it was formed by two half-funnels, side by side, separated by a narrow spur and meeting at the bottom. [...] The two funnels [...] were called Sasso Caveoso and Sasso Barisano.”¹⁰

Sassi is characterized by distinctive, unique architecture. The houses, carved out of the rock, are crisscrossed by narrow, winding streets. The vertical layout of the “buildings” is aligned with the rock wall. Circulation, apart from narrow and winding streets, is provided mainly by stairs and ramps. In the compact development that correlates with the network of winding streets, here and there one can

Ryc. 7. Szkic Matera; rys. M. Stachurska 2019.

Fig. 7. Sketch of Matera; by M. Stachurska 2019.

są wąskimi, krętymi uliczkami. Wertykalny układ „budynków” wpisany jest w ścianę skalną. Komunikację, oprócz wąskich i zawitych drózek, stanowią głównie schody i pochylnie. W zwartej zabudowie korelującej z siatką krętych uliczek co jakiś czas pojawia się niewielki plac. Trakty komunikacyjne stanowią charakterystyczny dla miasta układ pionowego labiryntu – aby dotrzeć z punktu A do B, trzeba kilkakrotnie zmieniać poziom z dolnego na górny, i na odwrót. Krajobrazu miasta dopełniają liczne tarasy i mury oporowe.

Panoramę Matera można podziwiać z kilku punktów widokowych. Charakterystyczna dla zabudowy jest jej jednolitość – ten sam materiał, pochodzący z drążenia skały, powielany na każdej elewacji, z dalszej perspektywy zlewa się (razem ze skałą) w jedną, białą plamę, nakrapianą czarnymi punktami otworów drzwiowych i rzadziej okiennych. Nad miastem dominuje wieża XIII-wiecznej katedry.

Architektura

By dokładniej przedstawić architekturę Matera, warto znów powołać się na wspomnienia Luisy Levi: mieszkania były wykute w stwardniałej glinie i miały jedynie pozorne fasady, udekorowane „skromnym ornamentem z XVIII wieku”. Elewacje przylegały od dołu do lica skały, a na górze lekko od niej odstawały. Pomiędzy fasadami budynków a stokiem górskim biegły ulice, stanowiące zarazem podłogę dla osób wychodzących z górnych mieszkań i dach domów znajdujących się niżej¹¹.

Jaskinie drążone przez ludzi różnią się w zależności od czasu, w jakim powstały. Najstarsze z nich są zazwyczaj jednoizbowe. Ludzie często dzielili tę przestrzeń ze zwierzętami. Powstające na przestrzeni kolejnych

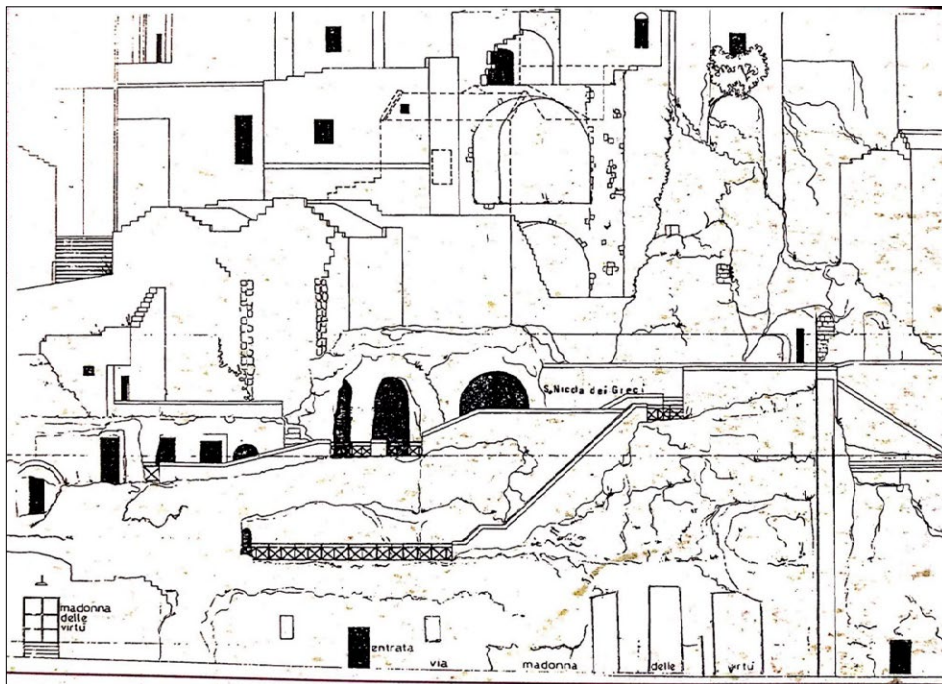
spot a small square. Circulation trails form a vertical labyrinth that is distinctive of the city—to get from point A to point B, one must go through the lower and upper level several times. The landscape of the city is supplemented by numerous terraces and retaining walls.

The panorama of Matera can be admired from one of several observation spots. The uniformity of the city’s development is distinctive—the same material, sourced from carving rock, is found on every facade and when seen from further away it blends together with the rock into a single, white spot, dotted with the black openings of doors and, more rarely, windows. A tower of a thirteenth-century cathedral dominates the city’s skyline.

Architecture

To present Matera’s architecture more precisely, it would be the best to once again refer to Luisa Levi’s memoirs: the dwellings were carved from hardened clay and had only apparent facades, decorated with “modest eighteenth-century ornament.” The facades were flush with the rock face at the bottom, and slightly protruded from it at the top. Streets ran between the building facades and the mountainside, forming the floor persons who exited the upper dwellings and the roof of the houses located below.¹¹

Man-made caves differ depending on the period during which they were made. The oldest typically have only one space. People often shared these spaces with animals. The caves built in later years distinctively differed from the original ones in size. They included several spaces placed at different levels, connected

Ryc. 8. Idea kształtowania budynków w Materze 2002; M. Tommaselli, *Chiese rupestri di Matera e del suo territorio*, Lecce 2002, s. 43.

Fig. 8. Idea of building development in Matera 2002; M. Tommaselli, *Chiese rupestri di Matera e del suo territorio*, Lecce 2002, p. 43.

lat grotty zdecydowanie odróżniały się od pierwotnych wielkością. Składały się z kilku izb ulokowanych na różnych poziomach, pomiędzy którymi znajdowały się schody, korytarze, podesty. Do pomieszczeń mieszkalnych wchodziło się zazwyczaj po kilku schodkach. Niezmiennie jednak wszystkie „domy” posiadały jedną fasadę, wyposażoną w małe wejście. Oryginalne, najstarsze grotty nie miały w elewacjach okien.

Przepływ wody i nieczystości był regulowany poprzez system kanałów. Przez długi czas mieszkańcy mieli utrudniony dostęp do wody i nie mieli kanalizacji. W jaskiniach, ze względu na brak wentylacji i okien, do dziś można wyczuć dokuczliwą wilgoć i chłód.

Domostwa wybudowane jedno obok drugiego tworzyły większe zespoły, które wraz z ulokowanym pomiędzy nimi podwórkiem nazywane były przez miejscowych *vicinato*. Na podwórkach toczyło się życie – służyły one nawiązywaniu relacji pomiędzy sąsiadami, szyciu, wyplataniu koszy, suszeniu prania.

Upadłe miasto

Choć część mieszkańców nigdy nie opuściła pierwotnych jaskiń, z biegiem lat te najmniejsze i najtrudniej położone pustoszały. Wiele z nich przeznaczonych było wyłącznie na miejsce chowu zwierząt. Wzrost populacji Matera nastąpił w roku 1663, gdy stała się ona stolicą Bazylikaty. Miano miasta stołecznego straciła w 1803 na rzecz Potenzy. Populacja jednak wciąż rosła i z braku innych możliwości ludzie zostali zmuszeni do zamieszkania porzuconych jaskiń, mimo trudnych warunków: braku dostępu do wody i kanalizacji, bra-

ny przez schody, korytarze lub platformy. Przestrzenie mieszkalne były typowo wchodziło za pomocą małych schodków. Jednakże, wszystkie „domy” miały jedną fasadę z małym wejściem. Pierwotne, najstarsze grotty nie miały okien w elewacjach.

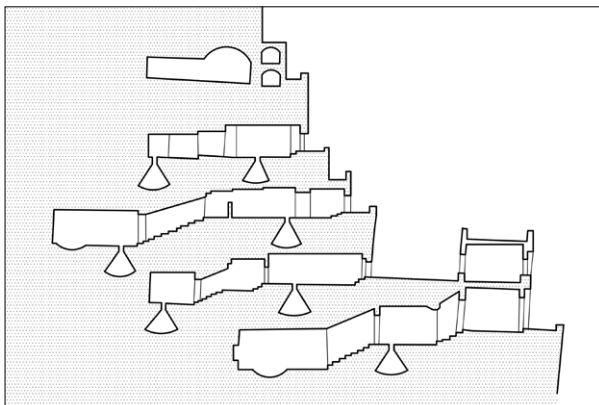
Przepływ wody i śmieci był regulowany przez system kanałów. Przez długi czas mieszkańcy mieli trudny dostęp do wody i nie mieli kanalizacji. W jaskiniach, z powodu braku wentylacji i okien, do dziś można wyczuć nieprzyjemną wilgoć i zimno.

Domostwa zbudowane jedno obok drugiego tworzyły większe zespoły, które wraz z małym dziedzińcem między nimi nazywanym *vicinato* przez miejscową ludność. Te dziedzińce to tam, gdzie życie się toczyło – tam nawiązywały się relacje sąsiedzkie, tam szły prace szycielskie, tkackie, tam suszono pranie.

A fallen city

Although some residents have never left the original caves, over time even the smallest and difficult to access became abandoned. Many of them were used only for keeping animals. Matera's population grew in 1663, when it became the capital of Basilicata. It lost its status as a capital in 1803 to Potenza. However, the population continued to grow and, out of a lack of better options, people were forced to move into the abandoned caves despite difficult conditions: lack of water and sanitation, no sunlight and ventilation. At the start of the twentieth century, Matera had around 20 thousand residents.

Ryc. 9. Matera, przekrój przez zbocze góry z wydrążonymi domami – jaskiniami; oprac. M. Stachurska na podstawie ryciny pozyskanej z grotu skalnej w Materze.

Ryc. 9. Matera, section through the slope of the mountain with a houses carved out in rock; by M. Stachurska, based on drawing from the Matera's cave.

ku nasłonecznienia, wentylacji. Na początku XX wieku Matera miała około 20 tysięcy mieszkańców.

Klasykzna rodzina zamieszkująca jedną jaskinię liczyła kilka, czasem nawet kilkanaście osób, z czego znaczną część stanowiły dzieci. Warunki mieszkaniowe były bardzo uciążliwe. Luisa Levi wspomina panujący wszędzie bałagan: porozrzucone „nędzne graty i łachmany”, pomiędzy którymi razem ze zwierzętami tłoczyli się ludzie. Za skandaliczny uznała obraz miasta, wypełnionego nagimi dziećmi siedzącymi „przy drzwiach w gnoju, w słońcu, z oczyma na pół przymkniętymi, o powiekach czerwonych i nabrzmiąłych. Muchy wciskały się do chorych oczu, a dzieci nie czuły, że im muchy włożą do oczodołów”¹². Dzieci były zaniedbane, głodne, wychudzone, „o włosach pełnych wszy i nieczystości”. Cierpiały na różne choroby. Szacuje się, że średnio na sześćdziesięciu dzieci przypadających na jedną statystyczną rodzinę dwójka umierała, a ich zwłoki chowane były przy domu, w pobliżu drzwi wejściowych. Autorka próbowała spekulować, na jakie choroby mogli cierpieć mieszkańcy: „leżące na ziemi dzieci, przykryte jakimiś łachmanami i dzwoniące zębami w ataku febry. Inne znów wyniszczała do ostateczności czerwonka. Niektóre twarzyczki z wosku dawały do myślenia, że tu panuje coś gorszego od malarii, może gorączka tropikalna, może Kala Azar, czarna febra. [...] W tym prażącym słońcu miałam chwilami wrażenie, że znalazłam się w środku miasta dotkniętego zarazą”¹³.

Przebudzenie

Opisane warunki życia trwały w Materze przez wiele dziesięcioleci. Dopiero w latach pięćdziesiątych XX wieku, o czym już wspominaliśmy, włoski rząd postanowił się tym zająć. Plan rewitalizacji zakładał m.in. przesiedlenie autochtonicznej ludności z jaskiń do nowo wybudowanych osiedli. Niestety, lokalni mieszkańcy, od pokoleń żyjący w komunach, prawdopodobnie bojąc się rozdzielenia, nie zgadzali się na

Ryc. 10. Fragmentaryczna elewacja domostwa wykutego w skale; fot. M. Stachurska 2019.

Fig. 10. Fragmentary facade of a house carved in the rock face; photo by M. Stachurska 2019.

A typical family inhabiting a single cave had between several and a dozen members, most of whom were children. The living conditions were squalid, and Luisa Levi mentioned an ever-present mess: “pieces of miserable furniture, beds and some ragged clothes” were strewn everywhere, and between which people and animals crowded together. She saw the city’s image as scandalous, filled with naked children “sitting on the doorsteps, in the dirt, while the sun beat down on them, with their eyes half-closed and their eyelids red and swollen; flies crawled across the lids, but the children sat quite still, without raising a hand to brush them away. Yes, flies crawled across their eyelids, and they seemed not even to feel them.”¹² The children were ill-kempt, hungry and emaciated, “their hair crawling with lice and covered in scabs.” They suffered from numerous diseases. It is estimated that on average, of the six children per family, two would die and their bodies would be buried close to the house, near the door. The author speculated on the diseases the residents possibly suffered from: “I saw children lying on the floor under torn blankets, with their teeth chattering from fever. Others, reduced to skin and bones by dysentery, could hardly drag themselves about. I saw children with waxen faces who seemed to have something worse than malaria, perhaps some tropical disease such as Kala Azar, or black fever. [...] I felt, under the blinding sun, as if I were in a city stricken by the plague.”¹³

Awakening

The living conditions described above were present in Matera for several decades. Only in the 1950s, as mentioned previously, did the Italian government decide to address them. The revitalization plan assumed, among other things, the resettlement of the autochthonic population from their caves to newly built housing complexes. Unfortunately, the local residents, who had

zmiany. Doprowadziło to do trwających latami przymusowych przesiedleń, których skutkiem było rozbitcie i zanik tradycyjnego życia społecznego. Opuszczone grotty zaczęły popadać w ruinę. Dziedzictwu kulturowemu zagroziła degradacja.

Większość historycznego obszaru to własność państwa i jest dzierżawiona gminie Matera na mocy ustawy prawa krajowego. Ustawa ta przekazuje gminie bezpośrednią odpowiedzialność za zarządzanie historycznym obszarem. Podążając za jednym z głównych założeń ochrony dziedzictwa kulturowego, jakim zdaniem Żanety Gwardzińskiej jest „dążenie do zachowania tych miejsc i znajdujących się na ich obszarze obiektów dla przyszłych pokoleń, aby mogły tak jak my teraz delectować się ich pięknem i ponadczasowością”¹⁴, w latach osiemdziesiątych władze ustanowiły dwa plany urbanistyczne dotyczące właściwego wykorzystania terenu. Pierwszy określa zasady i metody interwencji oraz autoryzowanej dzierżawy w celu ochrony architektonicznej, urbanistycznej, środowiskowej i gospodarczej odbudowy dzielnic Sassi i płaskowyzu górskiego. Drugi kładzie szczególny nacisk na rozwój mieszkalny jako sposób na odnowę Sassi i przywrócenie lokalnej populacji mieszkaniowej¹⁵.

Problematyka rewitalizacji oparta na zrównoważonym rozwoju

Materę można potraktować jako miejsce kulturowe, które stanowi element tradycji, czyli zjawiska przekazywania z pokolenia na pokolenie dziedzictwa kulturowego. Ochrona dziedzictwa powinna polegać nie tylko na zachowaniu i polepszeniu fizycznego stanu architektury miasta, lecz także na ochronie wartości historycznych, na które składają się ważne wydarzenia społeczne, polityczne i kulturalne¹⁶. Powyższe działania nie byłyby możliwe bez udziału lokalnej ludności, która od pokoleń zasiedla miasto, stając się jego nierozwalną częścią.

Wprowadzając wymienione plany rewitalizacji miasta, jednocześnie zaprzestano praktyk siłowego wysiedlania ludności, a nowo podjęte działania zakładały włączenie mieszkańców w proces odbudowy Sassi. Plan rewitalizacji przy udziale lokalnej ludności obejmował zaproponowanie materańczykom stuletniej, bezpłatnej dzierżawy opuszczonych skalnych grot w zamian za pomoc w odrestaurowaniu obiektów. Wszelkie działania związane z rewaloryzacją zespołu urbanistycznego i architektury miały zostać wykonane zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju w celu przywrócenia wartości użytkowych i wyeksponowania dziedzictwa kulturowego. Priorytetem działań było poszanowanie pierwotnej tkanki, przeprowadzanie koniecznych zabiegów z zachowaniem oryginalnego charakteru i kształtu miejsca, bez możliwości wprowadzania trwałych zmian. Wszelkie prace mają podlegać ścisłym wytycznym konserwatora zabytków, własność Sassi i Parku Kościołów Rupiennych jest bowiem objęta krajowymi przepisami dotyczącymi ochrony

lived in their communities for generations and probably in fear of separation, did not agree to the changes. This led to years of forced resettlement, which effectively disrupted and erased traditional social life. Abandoned caves began to fall into ruin. Cultural heritage was under the threat of decaying.

Most of the historical area is state property and is leased to the municipality of Matera as stipulated in state law. This law confers the responsibility for managing the historic area directly upon the municipality. Following one of the main principles of cultural heritage protection, which Żaneta Gwardzińska argues is “the pursuit of the preservation of these places and the buildings in their territory for future generations, so that they could, as we do now, delight in their beauty and timelessness,”¹⁴ in the 1980s the authorities passed two urban plans concerning proper land use. The first defines intervention precepts and methods and authorized lease intended for the architectural, urban, environmental and economic restoration of Sassi districts and the mountain plateau. The second emphasized housing development as a way to renew Sassi and restore the local residential population.¹⁵

Revitalization based on sustainable development

Matera can be treated as a cultural site that is an element of tradition, i.e. a phenomenon of the transfer of cultural heritage from generation to generation. Heritage preservation should be based not only on preserving and improving the physical state of a city’s architecture, but also on protecting historical values that include important social, political and cultural events.¹⁶ These measures would not be possible without the participation of a local population that has been living in the city for centuries, thus becoming its inseparable element.

By executing the revitalization plans, the practice of forced resettlement was abandoned and the new measures assumed involving the residents in the process of rebuilding Sassi. The revitalization plan with the participation of the local population assumed that Materans would be given lease of the caves for one hundred years and free of charge, in exchange for aid in restoring the structures. All actions associated with the restoration of the urban complex and its architecture were to be carried out following the precepts of sustainable development so as to restore utilitarian value and expose cultural heritage. Respect for the original substance, performing the necessary procedures while preserving the original character and shape of the place, without the possibility of introducing permanent changes, was a priority. All work are to comply with strict conservation guidelines, as the property of Sassi and the Park of the Rupestrian Churches is placed under cultural heritage conservation and preservation laws (D.lgs 42/2004, Cultural and Landscape Heritage

i zachowania dziedzictwa kulturowego (D.lgs 42/2004, Kodeks Dziedzictwa Kulturowego i Krajobrazowego). Regulacja ta wymaga zgody lokalnych urzędów Ministerstwa Dziedzictwa Kulturowego i Działalności na wszelkie interwencje lub działania mające wpływ na wspólne dobro, jakim jest Sassi¹⁷. Na prace modernizacyjne mieszkańcy otrzymali rządowe środki finansowe oraz fundusze unijne.

Plan zaangażowania mieszkańców w proces rewitalizacji miasta spowodował znaczne przyspieszenie jego rozwoju i zaowocował wpisem Materzy w roku 1993 na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Obiektem wpisanym na Listę jest strefa Sassi (starożytne centrum miejskie i górski płaskowyż po przeciwnej stronie wąwozu) oraz Park Kościołów Skalnych (wł. Parco Delle Chiese Rupestri). Najważniejszymi kryteriami wyszczególnionymi w uzasadnieniu decyzji były: integralność, autentyczność, konieczność ochrony oraz wymóg odpowiedniego zarządzania¹⁸. W uzasadnieniu wpisu na Listę UNESCO Sassi została przedstawiona przede wszystkim jako najwybitniejszy, nienaruszony przykład wzorowo zachowanego osadnictwa w regionie śródziemnomorskim, ilustrujący istotne etapy w historii ludzkości sięgające czasów paleolitu. Zwrócono uwagę, że poprzez wyjątkowe przystosowanie do geomorfologicznego otoczenia i ekosystemu, w jakim się znajduje, osada stanowi doskonały przykład korelacji zespołu architektonicznego z otaczającym go krajobrazem, a ponadto perfekcyjnie prezentuje ewolucję kultury utrzymującej harmonijny związek z naturalnym środowiskiem na przestrzeni czasu. Wokół obiektu światowego dziedzictwa wyznaczono strefę buforową, która ma chronić bezpośrednio otoczenie Sassi przed niewrażliwym rozwojem.

Obok wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO Sassi podlega także ochronie regionalnej na mocy ustawy Regionu Basilicata. Prawo to zapewnia ochronę około 6500 ha naturalnej otwartej przestrzeni i stanowisk archeologicznych Murgii, w tym odzyskiwanie i waloryzację obszarów archeologii prehistorycznej i historycznej. Ponadto ustawy przewidują ochronę, zachowanie, waloryzację i zarządzanie zespołem kościołów skalnych, naturalnych ekosystemów, zbiorowisk biotycznych i ich siedlisk, biotypów i formacji geologicznych, geomorfologicznych i speleologicznych, cieków wodnych i powiązanych systemami hydrologicznymi. Prócz tego przewidziana została edukacja i promocja działań konserwatorskich, które ułatwiają organizację turystyki oraz zrównoważonego rozwoju gospodarczego i produkcyjnego. Chronione są również antropologiczne wartości pierwotne, ze szczególnym uwzględnieniem osad wiejskich¹⁹.

W roku 2019 Materę czekało kolejne wyróżnienie: miastu nadano tytuł Europejskiej Stolicy Kultury 2019. Dzięki tej inicjatywie, zapoczątkowanej i kontynuowanej przez Radę Unii Europejskiej – której celem jest podkreślenie bogactwa i różnorodności kultur w Europie, świętowania wspólnych cech kulturowych, zwiększenia poczucia przynależności Europejczyków do wspólnego obszaru kulturowego oraz wspierania

Code). This regulation requires the approval of local offices of the Ministry of Cultural Heritage and Activity for any and all interventions or actions that affect the common good that is Sassi.¹⁷ Residents were given government funding and European Union funds for modernization.

The plan of engaging the residents in the city's revitalization led to a considerable acceleration of its development and resulted in Matera being placed on the UNESCO World Heritage List in 1993. The List entry covers the Sassi area (the ancient urban center and mountain plateau on the opposite side of the ravine) and the Park of the Rupestrian Churches (Parco Delle Chiese Rupestri). The most important criteria listed in the decision's justification were: integrity, authenticity, the necessity of protection and the requirement of proper management.¹⁸ The UNESCO List entry's justification presented Sassi primarily as the most outstanding and untouched example of perfectly preserved settlement in the Mediterranean region, which illustrates significant stages in humanity's history, beginning in the Paleolithic era. It was noted that due to its exceptional adaptation to its geomorphological surroundings and ecosystem, the settlement is a perfect example of the correlation of an architectural complex with its surrounding landscape and perfectly presents the evolution of a culture that has maintained a harmonious relationship with the natural environment over time. A buffer zone was delineated around the World Heritage Site, which is to protect the immediate surroundings of Sassi against insensitive development.

Apart from an inscription on the UNESCO World Heritage List, Sassi is also under regional protection as stipulated in an act passed by the Basilicata Region. This law ensures the protection of almost 6,500 ha of natural open space and archaeological sites around Murgia, including the reclamation and restoration of prehistoric and historical archaeological sites. Furthermore, the acts stipulate the protection, preservation, restoration and management of a complex of rock churches, natural ecosystems, biotic collectives and their habitats, biotypes and geological, geomorphological and speleological formations, waterways and their associated hydrological systems. Furthermore, the acts stipulate education concerning and the promotion of conservation measures that facilitate and are conducive to the organization of tourism and sustainable economic and manufacturing development. Original anthropological values, with a particular emphasis on rural settlements, are also under protection.¹⁹

In 2019, Matera received another distinction: the city was given the title of the 2019 European Capital of Culture. Due to this initiative, initiated and continued by the Council of the European Union—whose goal is to highlight the wealth and diversity of cultures in Europe and celebrate common cultural traits, particularly the sense of Europeans belonging to a common cultural area and supporting the contributions of cul-

wkładu kultury w rozwój miast – Matera dostała szansę na zaprezentowanie się na arenie międzynarodowej. Wieloletnie doświadczenie w nadawaniu miastom miana Europejskiej Stolicy Kultury pokazało, że jest to doskonała okazja do podnoszenia międzynarodowej rangi miast, poprawy wizerunku, a także zwiększenia ruchu turystycznego²⁰. Dzięki tytułowi Europejskiej Stolicy Kultury miasto otrzymało fundusze na rozwinięcie oferty kulturalnej, a następnie przez 12 miesięcy – organizując liczne wydarzenia kulturalne, takie jak koncerty, festiwale, konferencje – mogło prezentować dziedzictwo historyczne i kulturowe, zyskując światową popularność.

Reasumując, plan rewitalizacji miasta, oparty przede wszystkim na włączeniu lokalnej społeczności w działania zmierzające ku przywróceniu Materzy do normalnego, współczesnego funkcjonowania, okazał się słuszny. Nikomu bardziej nie zależy na zachowaniu własnego dziedzictwa kulturowego, świadczącego o historii miejsca oraz określającego tożsamość społeczną, niż lokalnym mieszkańcom. Jednocześnie to właśnie mieszkańcy, chcąc poprawić swój byt, mocno przykładają się do działań rewitalizacyjnych.

Istniało wiele przesłanek, by to właśnie Matera otrzymała w roku 2019 tytuł Europejskiej Stolicy Kultury. Najistotniejszy wydaje się wizjonerski cel bycia liderem ruchu znoszącego bariery dla kultury poprzez zastosowanie nowoczesnych technologii i nauki. Matera kładzie silny nacisk na technologię cyfrową, która została mocno rozpowszechniona w sektorach kultury. Działanie to obejmowało głównie digitalizację archiwów dziedzictwa, a także powstanie klubów programistycznych dla młodych ludzi czy utworzenie kanału telewizji internetowej. Ponadto uwagę przyciągnęła wyjątkowa żywiołowość i innowacyjność artystycznego podejścia materańczyków do kwestii promowania własnego dziedzictwa (przykładem może być wystawa poświęcona południowemu renesansowi). Powstało wiele nowych inicjatyw kulturalnych, doceniona została też silna mobilizacja mieszkańców – osób niepowiązanych z planowaniem miejskim czy regionalnym, a biorących aktywny udział we wspólnym tworzeniu projektów mających na celu rozwój i wypromowanie miasta. Ważnym aspektem była integracja różnych środowisk i włączenie się w jeden duży projekt rewitalizacji zamiast tworzenia równoległych linii działań²¹. Nie bez znaczenia okazało się badanie ruchu turystycznego i prognoz na kolejne lata – okazało się, że w Materze ruch ten mocno się zwiększa (z 200 do 600 tysięcy rocznie). Jury przyznające tytuł ESK było pod wrażeniem, jak początkowo oddolna inicjatywa przekształciła się w formalny, centralny ruch zmierzający do rewitalizacji i rozwoju miasta²².

Konkluzja

Dziś ludność Materzy liczy około 60 tysięcy, z czego w Sassi mieszka około 2 tysięcy. Z roku na rok rośnie liczba turystów odwiedzających miasto, co w dużej mierze spowodowało działania promocyjne przeprowadzo-

ture to urban development—Matera was given the opportunity to present itself on the international stage. Many years of experience in granting various cities the title of a European Capital of Culture have demonstrated that it is an excellent opportunity to elevate the international rank of cities, improve their image and increase tourist traffic.²⁰ Due to the title, the city received funding to develop its cultural offering and over the next twelve months—by organizing numerous cultural events such as concerts, festivals and conferences—it could present its cultural and historical heritage, gaining global popularity.

In summary, the city's revitalization plan, based primarily on engaging the local community in measures intended to restore Matera to normal contemporary operation, proved justified. Nobody cares more about the preservation of their cultural heritage that is a testimony to place-based history and that defines social identity than local residents do. At the same time, it is the residents who, while striving to better their existence, put greater effort into revitalization.

There were numerous reasons for Matera to receive the title of the European Capital of Culture title in 2019. The most essential appears to be the visionary goal of acting as the leader of a movement that tears down barriers to culture by adopting modern technology and science. Matera emphasizes digital technology, which has been heavily spread throughout its cultural sectors. This primarily includes the digitalization of heritage archives, as well as opening programming clubs for young people or an online TV channel. Furthermore, of note is the particular liveliness and innovation of the Materans' artistic approach to promoting their own heritage (examples include an exhibition on the southern Renaissance). Numerous new cultural initiatives were established and the strong mobilization of residents—people with no connections to urban or regional planning who nevertheless actively participate in the joint creation of projects intended to develop and promote the city—was recognized. Integrating different communities and including them in a single large revitalization project instead of creating parallel lines of measures was an important aspect.²¹ Tourist traffic monitoring and forecasts for the future were not without significance—it was observed that this traffic had been increasing in Matera (from 200 to 600 thousand per year). The jury tasked with bestowing the ECoC title was impressed by how an originally grass-roots initiative had become a formal, central movement aimed at revitalizing and developing the city.²²

Conclusions

Today, the population Matera is around 60 thousand, with the population of Sassi itself being around 2 thousand. The number of tourists who visit the city has been growing year after year, which has been caused largely by promotion in recent years. Although local

ne w ostatnich latach. Choć władze lokalne i mieszkańcy stawiają na silny rozwój przemysłu turystycznego, dużą wagę przykładają także do ochrony dziedzictwa i kulturowania tradycji. Istnieje potrzeba czujności w odniesieniu do rozwoju i zachodzących w mieście zmian, zwłaszcza w strefie buforowej między Sassi a współczesną Materą, tak by nie wywarł on negatywnego wpływu na historyczną tkankę. Miasto podlega procesowi silnej rewitalizacji, jednak wszystkie wprowadzane rozwiązania odbywają się z poszanowaniem historii pod dużym rygorem podporządkowania się kontekstowi miejsca.

authorities and residents emphasize the development of the tourism sector, protecting heritage and cultivating tradition are given a great deal of attention. There is a need for vigilance concerning development and the change that takes place in the city, particularly in the buffer zone between Sassi and contemporary Matera, so that it does not negatively affect historic tissue. The city is under a process of heavy revitalization, yet all solutions are implemented with respect to history and under the strict rigor of being subject to place-based context.

Bibliografia / References

Opracowania / Secondary sources

- Chisena Leonardo, *Matera dalla civita al piano: stratificazione, classi sociali e costume politico*, Congedo 1984, s. 7.
- Domenico Roy, *The Regions of Italy: A Reference Guide to History and Culture*, Londyn 2002, s. 37.
- Gwardzińska Żaneta, *Problemy egzekwowania nadzoru konserwatorskiego na przykładzie zbiegu administracyjnego postępowania egzekucyjnego z postępowaniem upadłościowym dysponenta zabytku*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2020, nr 61, s. 7.
- Levi Carlo, *Chrystus zatrzymał się w Eboli*, tłum. Alfred Gontyna, Warszawa 1949.
- Toxey Anne Parmly, *Materan Contradictions: Architecture, Preservation and Politics*, Londyn 2011, s. 36.
- Zin Barbara, *Ochrona i ekspozycja miejsc kulturowych niezachowanych rezydencji Radziwiłłów*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2020, nr 62, s. 104–105.

Akty prawne / Legal acts

- Raport UNESCO, Convention Concerning The Protection Of The World Cultural And Natural Heritage, WHC-93/CONF.002/LD.2, Cartagena Colombia 6–11 December 1993, s. 42.

Źródła elektroniczne / Electronic sources

- European Capitals of Culture*, https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/actions/capitals-culture_en.
- Matera 2019. European Capital of Culture. Why Matera*, <https://www.matera-basilicata2019.it/en/matera-2019/why-matera.html>.
- Matera ed il Parco, Geologia*, <https://www.ceamatera.it/matera-ed-il-parco/geologia/>.
- Matera: La storia*, <http://www.sassidimatera.it/matera-2/>.
- The Sassi and the Park of the Rupestrian Churches of Matera*, <https://whc.unesco.org/en/list/670/>.
- Villaggio neolitico di Murgia Timone, Dal nomadismo alla stanzialità*, <http://www.visitmatera.it/villaggio-neolitico-di-murgia-timone.html>.

Publikacje prasowe / Press publications

- Drag Paweł, *Dobra zmiana w Materze*, „Tygodnik Przegląd” 2019, nr 2, <https://www.tygodnikprzeglad.pl/dobra-zmiana-materze/>.

Inne / Others

- Mapa obszaru wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, oprac. Claudio Montinaro 2007.

---

¹ Raport UNESCO, Convention Concerning The Protection Of The World Cultural And Natural Heritage, WHC-93/CONF.002/LD.2, Cartagena Colombia 6–11 December 1993, s. 42.

² C. Levi, *Chrystus zatrzymał się w Eboli*, tłum. A. Gontyna, Warszawa 1949.

³ *Matera ed il Parco, Geologia*, <https://www.ceamatera.it/matera-ed-il-parco/geologia/> (dostęp: 3 V 2020).

⁴ *The Sassi and the Park of the Rupestrian Churches of Matera*, <https://whc.unesco.org/en/list/670/> (dostęp: 1 VIII 2020).

⁵ L.A. Chisena, *Matera dalla civita al piano: stratificazione, classi sociali e costume politico*, Congedo 1984, s. 7.

⁶ *Villaggio neolitico di Murgia Timone, Dal nomadismo alla stan-*

zialità, <http://www.visitmatera.it/villaggio-neolitico-di-murgia-timone.html> (dostęp: 10 X 2020).

⁷ R. Domenico, *The Regions of Italy: A Reference Guide to History and Culture*, Londyn 2002, s. 37.

⁸ A.P. Toxey, *Materan Contradictions: Architecture, Preservation and Politics*, Londyn 2011, s. 36.

⁹ *Matera: La storia*, <http://www.sassidimatera.it/matera-2/> (dostęp: 3 V 2020).

¹⁰ C. Levi, op. cit., s. 22.

¹¹ Ibidem, passim.

¹² Ibidem, s. 151.

¹³ Ibidem, s. 163; zob. też: P. Drag, *Dobra zmiana w Materze*, „Tygodnik Przegląd” 2019, nr 2, <https://www.tygodnikprzeglad.pl/dobra-zmiana-materze/> (dostęp: 1 IX 2020).

¹⁴ Ż. Gwardzińska, *Problemy egzekwowania nadzoru konserwatorskiego na przykładzie zbiegu administracyjnego postępowania egzekucyjnego z postępowaniem upadłościowym dysponenta zabytku*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2020, nr 61, s. 7.

¹⁵ *The Sassi and the Park of the Rupestran Churches of Matera*, <https://whc.unesco.org/en/list/670/> (dostęp: 6 VIII 2020).

¹⁶ B. Zin, *Ochrona i ekspozycja miejsc kulturowych niezachowanych rezydencji Radziwiłłów*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2020, nr 62, s. 104–105.

¹⁷ *The Sassi and the Park of the Rupestran Churches of Matera*.

¹⁸ Raport UNESCO, s. 42.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ *European Capitals of Culture*, https://ec.europa.eu/programmes/creative-europe/actions/capitals-culture_en (dostęp: 13 VIII 2020).

²¹ Artykuł został opracowany na podstawie studiów historycznych i architektoniczno-urbanistycznych oraz studiów terenowych przeprowadzonych przez autorkę w ramach uczestnictwa w międzynarodowym konkursie architektonicznym „Matera, City of Culture” na koncepcję muzeum w antycznym mieście w roku 2019.

²² *Matera 2019. European Capital of Culture. Why Matera*, <https://www.matera-basilicata2019.it/en/matera-2019/why-matera.html> (dostęp: 13 VIII 2020).

Streszczenie

Artykuł porusza problematykę związaną z ochroną dziedzictwa kulturowego w postępującym procesie silnej rewitalizacji miasta. Rozważania przeprowadzono na przykładzie Matera, włoskiej miejscowości, Europejskiej Stolicy Kultury roku 2019, wpisanej na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Fenomen urbanistyczno-architektoniczny Matera stanowi przykład idealnie zachowanej antycznej struktury miasta, zarówno w kontekście wartości architektonicznych i urbanistycznych, jak i kulturowych. W artykule wskazano najistotniejsze czynniki wpływające na obrany kierunek działań rewitalizacyjnych, takie jak: historia miasta, położenie geograficzne wraz z analizą podłoża geologicznego miejscowości, a także relacje społeczne zachodzące między materańczykami i ich stosunek do miejsca, które zamieszkują. W analizie procesu odbudowy zwrócono uwagę na dwa główne nurty wyznaczające jego kształt, tj. zasadę zrównoważonego projektowania oraz silną partycypację lokalnej społeczności.

Abstract

This paper discusses the protection of cultural heritage in an ongoing process of a city's dynamic revitalization. The discussion was based on Matera, an Italian city and the European Capital of Culture 2019, which is listed on the UNESCO World Heritage List. The architectural and urban phenomenon of Matera is an example of a perfectly preserved ancient urban structure, both in the context of architectural, urban and cultural values. Crucial factors that affected the course of revitalization measures adopted are discussed in the paper, including: the city's history, geographical location and an analysis of the city's geological base, as well as the social relationships between Materans and their relation with the place they inhabit. In the analysis of the reconstruction process, particular attention was paid to two main trajectories that defined its shape, namely the principle of sustainable design and a pronounced participation of the local community.